

Tullio Ilomets kui nähtus

JAAK JÄRV

Akadeemik, TÜ orgaanilise keemia professor

Kui küsida Tullio Ilometsalt „Kes sa oled?“, saate suure tõenäosusega ühesõnalise vastuse: „Keemik“. Tema puhul ei ole see lühike määratlus ainult eriala ega teaduskraadi kirjeldus, vaid ka maailmavaade. Ei eksisteeri keemia valdkonda, kus tal ei oleks sõna sekka öelda. Eriti siis, kui juttu on keemia ajaloost või varasematest avastustest.

Peale erialateadmiste on Tulliol erakordselt ulatuslikud kultuurihuvid. Seega on ta tõeline vaimuinimene kõige laiemas ja sügavamas mõttes. Avara silmaringi ja tunnetuse sügavuse väärtust on ta alati rõhutanud. Ka siis, kui käitumist ahendas range poliitiline raamistik või kui põhisihiks peetakse pinnapealset näivat edu ja formaalseid „näitajaid“. Sisukust on ta nõudnud ka oma õpilastelt, kuigi on teinud seda sageli sellises vormis, mida on peetud lihtsalt lahedaks käitumiseks. Need aga, kes teda on mõistnud, on tema nõudlikust juhendamisest ja sageli tekstivälistest juhtnööridest palju õppinud, mõistagi lisaks keemiateadmiste ning laboritöö oskustele.

Laboris on ta alati olnud justkui kodus. Õigemini ongi labor olnud talle teine kodu. Siit ka tuntud ütlus „Keemik sünnib laboris“. Tema päevad möödusid praktikumides ja uurimislaboris, ent hilistel õhtutundidel ja nädalavahetustel ning puhkepäevadel sortis ta oma kollektsioone, mis koosnesid eelkõige tema talletatud vanaaegsetest laborinõudest ja preparaatidest. Selle tegevuse juures ei võinud teda segada.

Tuntud on tema ütlus: „Klaverimäng on imelihtne: tuleb ainult õigel ajal õigele klahvile vajutada. Nii on ka keemilise analüüsiga: tuleb vaid õigel ajal õiged otsused teha.” Mis puutub aga tegelikult pillimängusse, siis on mitu kolleegi, kes on kuulnud Tullio Ilometsa viulit mängimas. Need pidid aga kindlasti olema tema väga lähedased kaastöötajad.

Keemiateadmised on Ilometsal entsüklopeedilised. Ta on tundnud huvi väga paljude teemade vastu. Aga alati on mõne aja möödudes esile kerkinud midagi veelgi põnevamat, mis ei ole tal lubanud alustatud lõpetada, tulemusi lihvida ega mõnikord isegi neid publitseerida. Seda on mitmel moel teinud tema õpilased või need, kellele ta on lihtsalt oma ideid jaganud. Nii on Ilometsa keskne huvi looduslike ühendite keemia vastu olnud nii mõnegi praeguse eduka uurimistema ajend ning ühtlasi muutnud Tartu ülikoolis antava keemiahariduse iseloomu. Näiteks kas või see, et omaaegses keemiaosakonnas leiti koht biokeemiale, mis keemikule omase vaatenurga tõttu eristus vähemalt tol ajal selgelt teistes teaduskondades õpetatavast biokeemiast. Hiljem kasvas sellest uurimissuunast välja TÜ bioorgaanilise keemia labor, mille töötajad on kaitsnud nii mõnegi väitekirja.

Tullio Ilometsa jaoks ei ole keelebarjääre, eriti siis, kui on vaja aru saada katse eeskirjast või aine kirjeldusest ja selle sünteesi võimalustest. Kogesin seda omal nahal orgaanilise keemia praktikumis, kus antud ülesannete lahendamist tuli alustada raamatukogus teatmeteoseid tuhnides ja lõpetada sealsamas, sest interneti ega Google'it ei olnud tol ajal veel loodud. Teadmised olid aga juba olemas, koondatuna teadusajakirjadesse, raamatutesse ja teatmeteostesse. Selle asjaolu mõistmist nõudis Ilomets kindlalt kõikidelt oma õpilastelt. Mitte kõik teadusajakirjad ei olnud varasematel aegadel meie raamatukogudes kättesaadavad. Oli õnn, kui varutud viited ei viinud jaapanikeelsete ajakirjadeni, nagu oli siiski mitmel korral juhtunud. Tänapäevane internet ja otsingumootorid lihtsustavad kindlasti andmete leidmist, kuid ei muuda nende sisu. Praegugi algab iga otsing selgelt väljendatud vajadusega neid andmeid otsida ja leida. Seetõttu on viimastel aastatel Tullio Ilometsa tööruumis keskel kohal olnud ikka arvuti kui aken infomaailma. Samas on ta legendaarne selle poolest, et tema Google töötab saksa keeles. Aga ega ka ingliskeelse Google'i tarvitus pole tema puhul midagi võimatut.

Raamatud on olnud Ilometsa jaoks alati olulised ja teda erutanud, eriti siis, kui tegemist on unikaalse väljaandega. Raamatute koduks olev raamatukogu on tema jaoks ikka olnud pühamast püham koht. Kui teda ei saanud kätte laborist või oma kabinetist, siis oli ta kindlasti raamatukogus. Hiljem, kui tekkis võimalus teadusraamatuid tellida, oli ta raamatukogu töötajatele asendamatu nõuandja, valides tellitavaid teoseid mitte ainult keemia eriala tarbeks. Kui vana keemiahoone raamatukogu kolis uude Chemicumi, oli tema esimene, kes imestades märkis, miks on raamatukogu atmosfäär samasugune nagu Chemicumi fuajee ja eriti sealsamas asuva söögikoha oma. On selge, et selline ühendus ei ole hea raamatutele ega raamatuhuvilistele, ehkki tõelisi ürikuid selles haruraamatukogus loodetavasti ei leidu.

Ilomets on ka ise mitme teadusajaloole ja teadusbibliograafiales pühendatud raamatu autor. Tema seni ilmselt viimane teadusartikkel on ilmunud 2009. aastal (D. Lenoir, T. Ilomets. *Elituniversität des 19. Jahrhunderts. – Nachrichten aus der Chemie. 2009. 57. S. 1100–1103*). Teaduse ajalugu on tema meelest õpetlik tänapäevaste uuringute kavandajatele ning kuulub kindlasti maailma kultuuripilti. Kahju, et tänapäevane kiire elutempo taandab selle rikkaliku maailmu sageli eskiisiks või lausa koomiksiks.

Tullio Ilometsa kogutud endisaegsete laboriseadmete kogu, mida saab osaliselt vaadata ka Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis, on unikaalne ja hindamatu väärtusega. Muuseumist ongi saanud tema peamine töökoht pärast seda, kui keemikutöö oli tagaplaanile jäänud. Tema huvi vanade asjade kogumise vastu on olnud kaasinimestele kohati lausa mõistetamatu. Nii täitis Ilometsa kogutud vanavara mitu keldriruumi vanas keemiahoones. Seda jätkus ka naabruses asuva nn Marksu maja keldrisse. Kuidas remondimehed selle kogu toime tulid, on paljude jaoks imepärane saladus.¹

Raamatud ja keeleoskus on olnud Tullio Ilometsale olulised, et mõista ka selliseid valdkondi nagu ajalugu ja kunst. Just see huvi on kaasa aidanud sellele, et meil on ka kohapealse haridusega restaurooreid, kes mõistavad vanaaegsete värvainete hingeelu ning aja-

¹ Kolleksioon jõudis siiski enne remondimehi TÜ ajaloo muuseumi ja ootab korrastamist. Ühte osa sellest, ajaloolise laboriklaasi kogu, kirjeldab ja väärtustab siinses väljaandes Tullio Ilomets ise (*toim*).

looliste materjalide ja nende töötlemise viiside tagapõhja. See kõik seostub valdavalt keemia või väga vahetult keemiaga. Õnneks ei paigatud Tartu Jaani kiriku müüri tänapäevase tehnoloogia abil valmistatud kivide ega mördiga, vaid peeti silmas vana aja materjalide omapära. Neid materjale aitas tunda õppida Tullio Ilomets ja tema juhendusel tehtud uuringud – teadusvaldkond, mida võiks nimetada muinuskaitsekeemiaks. Ja selliselt taastatud sein püsib. Nii nagu ka Ilometsa veendumus, et kui ajada õiget asja, siis jääb lõpuks õigus ikka peale.

Tullio Ilometsa suhtlemist nii üliõpilaste, kolleegide kui ka ülemustega on alati iseloomustanud vaimsus. Kindlasti on suhtlemisoskus ja omandatud kogemused võimaldanud tal korda saata mõndagi, millest teised on vaid unistanud või üritanud saavutada tulemusi jõupositsioonilt. Seetõttu on Tullio Ilometsast kujunenud legend nii ülikoolis kui ka laiemalt. Ilometsa galantsus on olnud aegade jooksul silmatorkav kogu Tartu ülikoolis. Ka selles on temalt palju õppida. Ja mõista, et hingelise veendumuse jõud on see, mis aitab teadmistel ja oskustel teostuda.

Tagantjärele võib tõdeda, et 2011. aasta suvel tähistatud Tullio Ilometsa 90 aasta juubel osutus tõeliseks tähtsündmuseks, mida kajastasid paljud meediaväljaanded ja kus õnnitlejate vool ei tahtnud kuidagi lõppeda.

Tullio Ilomets oma 90. sünnipäeval 13. juulil 2011 Tartu Ülikooli ajaloo muuseumi valges saalis (A. Tennuse foto)